

УДК 591.185.1:595.767.29

К. О. Мороз

Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара

**ФУНКЦІОНАЛЬНА АСИМЕТРИЯ
НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ БЕЗХРЕБЕТНИХ
НА ПРИКЛАДІ ПРОСТОРОВОЇ ОРІЄНТАЦІЇ
ТВЕРДОКРИЛИХ ТРИБИ TENTYRIINI**

Досліджено прояви функціональної асиметрії нервової системи комах на прикладі двох близьких у систематичному та екологічному плані видів жуків-чорнишів: *Anatolica eremita* (Steven, 1829) та *Tentiria nomas taurica* (Pallas, 1781). Виявлено видоспецифічний прояв моторно-просторової асиметрії імаго даних видів. Досліджено просторову диференціацію напрямку руху особин на «правшів», «лівшів» і «амбидекстрів» із різним ступенем прояву ознаки. Встановлено коливання та розподіл значень коефіцієнта асиметрії для обох видів чорнишів. Проаналізовано вплив першого пріоритету напрямку локомоції на подальші орієнтаційні прояви.

Е. О. Мороз

Днепрпетровский национальный университет им. Олесь Гончара

**ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ АСИММЕТРИЯ
НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ БЕСПОЗВОНОЧНЫХ
НА ПРИМЕРЕ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ ОРІЕНТАЦИИ
ЖЕСТКОКРЫЛЫХ ТРИБЫ TENTYRIINI**

Исследованы проявления функциональной асимметрии нервной системы насекомых на примере двух близких в систематическом и экологическом плане жуков-чернотелок: *Anatolica eremita* (Steven, 1829) и *Tentiria nomas taurica* (Pallas, 1781). Выявлена видоспецифичность проявления моторно-пространственной асимметрии у имаго данных видов. Исследована пространственная дифференциация движения особей на «правшей», «левой» и «амбидекстров» с разной степенью проявления признака. Установлены колебания и распределение значений коэффициента асимметрии для обоих видов чернотелок. Проанализировано влияние первого приоритета направления локомации на последующие ориентационные проявления.

К. О. Moroz

Oles' Honchar Dnipropetrovsk National University

**FUNCTIONAL ASYMMETRY OF INVERTEBRATES' NERVOUS
SYSTEM ON THE EXAMPLE OF SPATIAL ORIENTATION
OF THE TENTYRIINI TRIBE BEETLES**

The functional asymmetry of the nervous system of insects was studied on an example of two taxonomically and ecologically closed darkling beetles: *Anatolica eremita* (Steven, 1829) and *Tentiria nomas taurica* (Pallas, 1781). Species-specificity of motor-spatial asymmetry is revealed for imago of these species. Spatial differentiation of specimens' movement for "right-handers", "left-handers" and "ambidexters" with different degree of the sign display was investigated. Fluctuations and distributing of values of the asymme-

try ratio for both species of the darkling beetles were determined. Influence of the first priority of the locomotion direction on further orientational manifestations was analysed.

Вступ

Функціональна асиметрія – одна з основних неспецифічних й еволюційно детермінованих властивостей нервової системи [14]. У другій половині ХХ ст. в окремих дослідженнях [1; 19] доведено притаманність проявів функціональної міжпівкульової асиметрії не тільки людині, а й хребетним тваринам. Тому виявлення первинних проявів асиметричності нейрофізіологічних процесів на ранніх етапах еволюції тваринного світу в останні десятиріччя постає важливою проблемою загальної біології, фізіології та медицини.

Функціональна асиметрія нервової системи у тварин має два основні прояви: сенсорна та моторна [10]. Останнім часом отримано відомості про пріоритет використання правого або лівого ока у птахів, плазунів та риб [19; 22; 25; 27] як прояв сенсорної асиметрії. Віддання переваги певному (лівому або правому) напрямку руху при орієнтуванні тварини у просторі – найвиразніший прояв функціональної міжпівкульової асиметрії хребетних [15]. Наявність просторово-орієнтаційної диференціації доведено для деяких видів хребетних: щурів [7; 8; 20], мишей [7], хом'яків [21], котів [20], а також риб [3].

Уперше наявність асиметрії локомоторної орієнтації безхребетних виявлена Х. Патнемом на прикладі *Aleochara bilineata* (Gyllenhal, 1810) [25]. Початок систематичного дослідження просторово-моторної асиметрії у безхребетних покладено у лабораторії В. Л. Біанкі у 1980-х роках як найважливіший аспект еволюції функціональної латеризації центральної нервової системи тварин [13]. На даний момент встановлено наявність проявів моторної асиметрії у планарій [16], турбеларій [2], молосків [9], ракоподібних [4] і соціальних комах (джелів *Bombus lapidarius* (Linnaeus, 1758) та інших бджіл [17], мурах [11; 12], ос [5]).

Питання про видоспецифічність проявів функціональної асиметрії нервової системи безхребетних на теперішній час залишається відкритим. Тому мета даного дослідження – виявити та порівняти прояви моторно-просторової асиметрії на прикладі двох таксономічно та екологічно близьких видів твердокрилих: *Anatolica eremita* (Steven, 1829) та *Tentiria nomas taurica* (Pallas, 1781).

Матеріал і методи досліджень

Як об'єкт досліджень використано жуків-чорнишів (по 50 імаго кожного виду): *Anatolica eremita* (Steven, 1829) та *Tentiria nomas taurica* (Pallas, 1781), які належать до родини Tenebrionidae (Latreille, 1802). Комах збирали методом ручного розбирання підстилки у серпні 2010 року на ділянці піщаного степу природного заповідника «Дніпровсько-Орільський» (Дніпропетровська обл., Царичанський і Дніпропетровський р-ни).

Безхребетних у лабораторних умовах утримували у прозорих пластикових садках розміром 20 × 30 см групами по 50 особин за однакових умов (температура повітря +25 °С, вологість – близько 70 %, субстрат – пісок, спектр живлення – однотипні органічні рештки). Перед початком експерименту кожну особину певного виду пересажували в окрему скляну пробірку з номером і утримували в них протягом 15 хв задля уникнення похибок, що могли бути викликані стресовим станом тварин.

Експеримент проводили за методикою вільного вибору напряму локомоції у Т-подібному лабіринті [1]. Освітленість, вологість і температуру повітря протягом експерименту підтримували на постійному рівні відповідно до умов передексперимен-

тального лабораторного утримання. Комаху поміщали у стартову камеру головним кінцем у напрямку розвилки. Після вибору певного напрямку (правого – R або лівого – L) результат фіксували й тварину знову переносили у стартову камеру. Маніпуляцію проводили для кожної особини з п'ятиразовою повторністю чотири рази на добу з інтервалом 2 години.

Коефіцієнт асиметрії (K_{ac}) – показник переваги напрямку руху визначали за формулою:

$$K_{ac} = \frac{R - L}{R + L},$$

де R та L – кількість право- та лівосторонніх поворотів відповідно.

Обробку даних проводили методами варіаційної статистики та факторного аналізу.

Результати та їх обговорення

Пріоритетність вибору напрямку руху різнилась в окремих видів комах. Серед особин *A. eremita* спостерігалась тенденція до лівостороннього руху (52 %), а в імаго *T. n. taurica* – до правостороннього (52 %); 48 %, що залишилися, припадає на частку «лівшів» і «симетриків». Частота проявів амбидекстрії складала 22 та 16 % загальної кількості особин відповідно. Інтенсивність прояву ознаки (вибір пріоритетного напрямку руху) у *T. n. taurica* коливалась у межах 55–70 %, а у *A. eremita* значна кількість (11,5 %) мала 75-відсоткову вираженість асиметрії (максимальну для даної серії експериментів). Більшість особин обох видів проявили незначний ступінь диференціації певного просторового пріоритету напрямку руху – 55-відсоткова вираженість (43,7 % особин – *T. n. taurica* та 38,4 – *A. eremita*), однак обидва пікові значення спостерігалися при тенденції до лівосторонньої орієнтації (рис. 1).

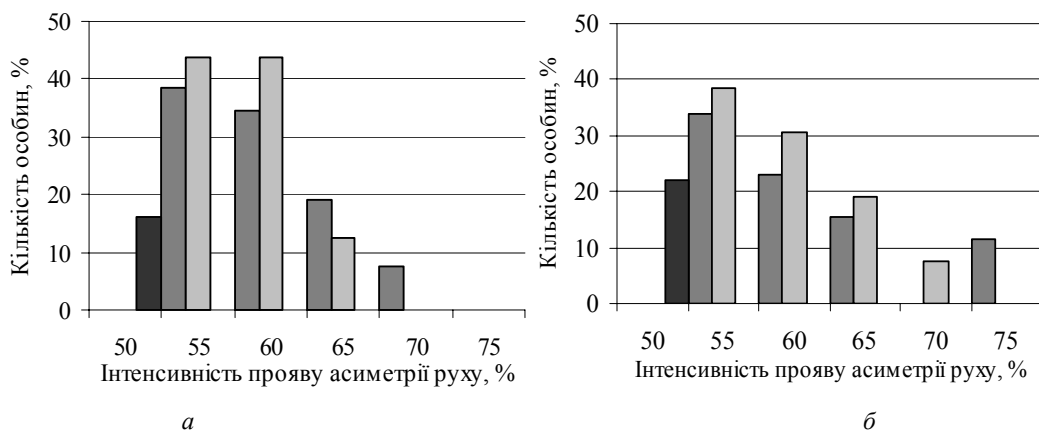
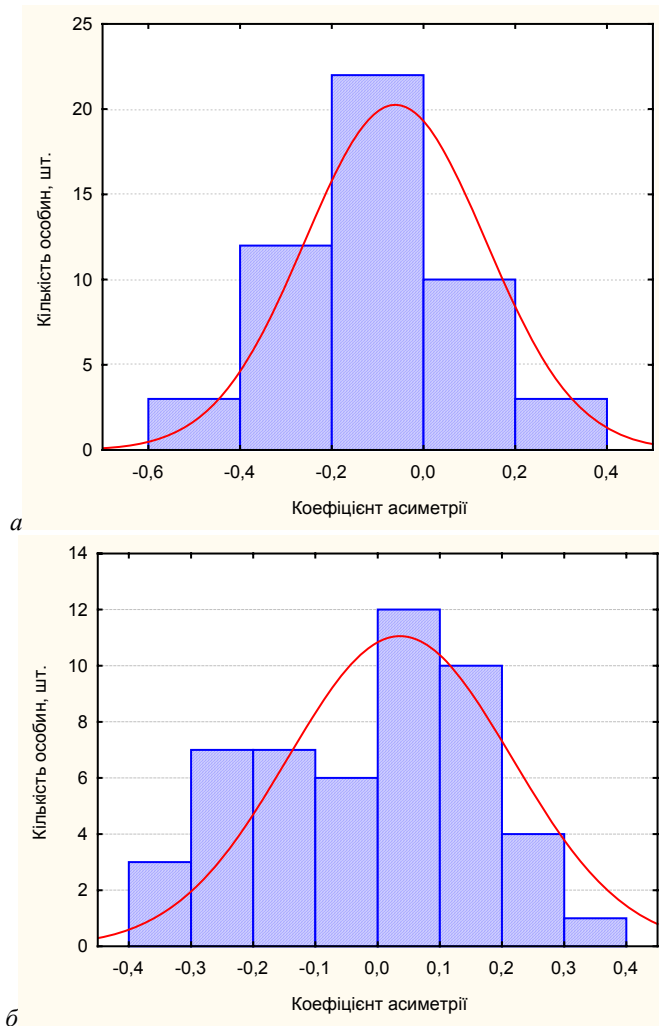

Рис. 1. Інтенсивність прояву пріоритету вибору руху комах: а – *T. n. taurica*, б – *A. eremita*; чорний колір – «правші», сірий – «лівші», білий колір – «амбидекстри»

Виявлено вплив першого вибору напрямку руху у кожному з п'яти дослідів на підсумковий показник асиметрії. Особини, що мали найвищі середні показники інтенсивності прояву асиметрії локомоції (60–75 %) в усіх серіях експериментів, віддавали перевагу певному напрямку руху (лівому або правому). Серед амбидекстрів впливу першого повороту на подальші виявлено не було.

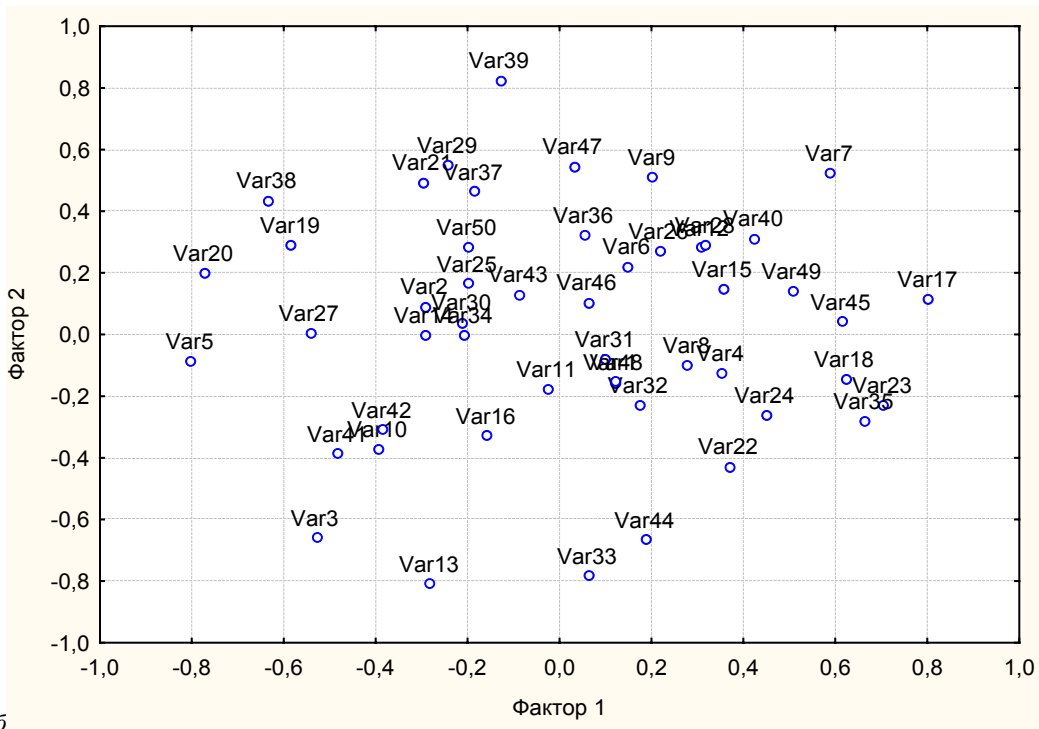
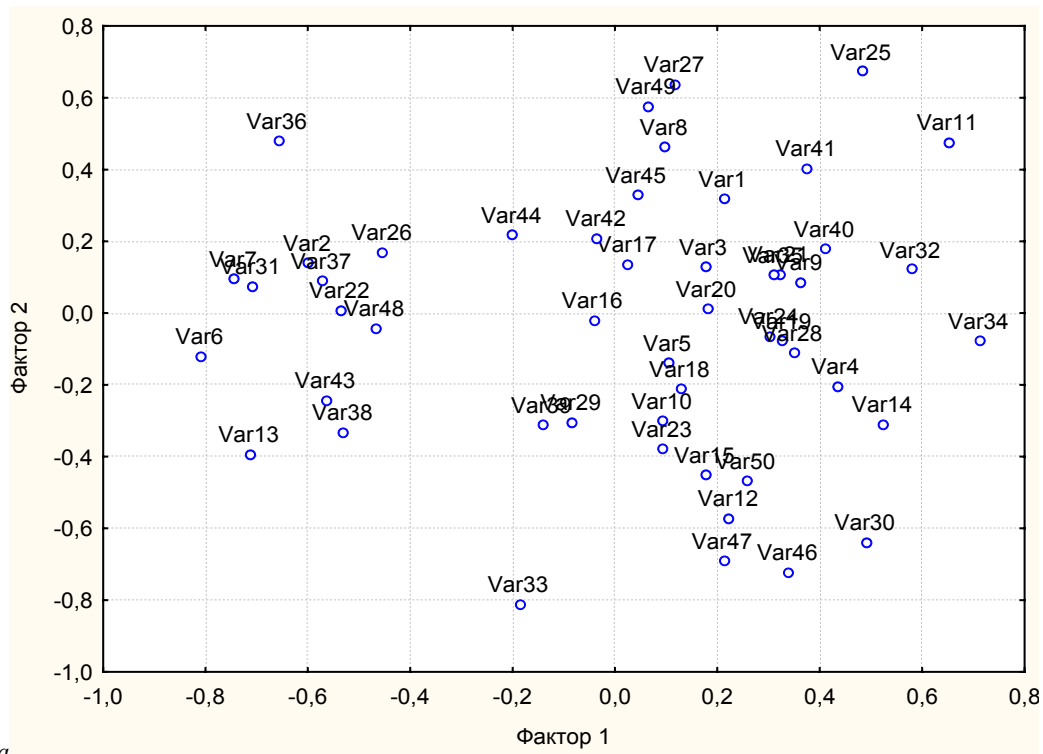
Для кожної особини обох видів комах встановлено коефіцієнт асиметрії (K_{ac}) (рис. 2). Розподіл значень коефіцієнта для *T. n. taurica* виявився ненормальним ($p < 0,01$) (див. рис. 2а). Показники K_{ac} у випадку аналізу моторно-просторової орієнтації імаго *A. eremita* мали нормальний розподіл та були достовірними ($p < 0,05$) (рис. 2б).

У результаті проведення факторного аналізу (рис. 3) виявлено вплив двох основних факторів на моторно-просторову диференціацію імаго чорнишів: для *T. n. taurica* їх сумарна дисперсія становила 29,4 %, для *A. eremita* – 28,9 %. Дисперсія фактора 1 дорівнювала 16,8 та 15,9 %, фактора 2 – 12,6 та 13,0 % відповідно.

Рис. 2. Розподіл значень коефіцієнта асиметрії серед імаго жуків-чорнишів:
а – *T. n. taurica*, *б* – *A. eremita*

Таким чином, виявлені характеристики моторно-просторової орієнтації – один із виразних проявів асиметрії нервової системи, що детально досліджена для хребетних тварин із вираженою міжпівкульовою асиметрією. Подальші дослідження доцільно спрямовувати саме на виявлення конкретних ендо- та екзогенних факторів, що зумовлюють подібні прояви властивостей нервової системи безхребетних тварин: кореляцію між морфометричною мінливістю моторно-просторовою асиметрією; залежність локомоторних проявів властивостей нервової системи від онтогенетичного етапу та різних аспектів фізіологічного стану комах; а також можливість використання фізіологічної асиметрії як індикаторного показника ступеня ендogenous впливу характеристик середовища існування певних популяцій.

Рис. 3. Взаєморозподіл показників ступеня вираженості показників моторно-просторової асиметрії: а – *T. n. taurica*, б – *A. eremita*

Висновки

T. n. taurica та *A. eremita* проявили загальну тенденцію до асиметрії локомоторної орієнтації (52 % вираженість пріоритету вибору певного напрямку руху). Достовірними ($p < 0,05$) значеннями коефіцієнта асиметрії виявилися лише для *A. eremita*. Для обох видів комах виявлено вплив напрямку першого повороту на підсумкові показники інтенсивності вираженості проявів асиметрії руху. Факторний аналіз ілюструє гетерогенність вибірки значень і відсутність яскраво вираженого детермінувального фактора асиметрії.

Бібліографічні посилання

1. **Бианки В. Л.** Асимметрия мозга животных. – Л. : Наука, 1985. – 295 с.
2. **Богута К. К.** Некоторые морфологические принципы формирования низкоорганизованных нервных систем в онтогенезе и филогенезе // Зоол. журн. – 1985. – Т. 64, № 11. – С. 1605–1613.
3. **Глейзер С. И.** Функциональная асимметрия поведения у рыб // Журн. высш. нервн. деят. – 1981. – Т. 31, № 2. – С. 431–434.
4. **Карась А. Я.** Пространственно-моторная асимметрия у краба *Carcinus meanas* при реакции активного избегания / А. Я. Карась, Г. П. Удалова // Вестник ЛГУ. – 1988. – Сер. 3, № 2. – С. 116–119.
5. **Мазохин-Поршняков Г. А.** Изучение последовательности облета насекомыми нескольких равноценных пищевых объектов (к вопросу о стратегии их визуального поиска) / Г. А. Мазохин-Поршняков, В. М. Карцев // Зоол. журн. – 1979. – Т. 58, № 9. – С. 1281–1289.
6. **Маркина Н. В.** Межлинейные различия в поведении мышей, селективированных на большую массу мозга / Н. В. Маркина, Н. В. Попова, И. И. Полетаева // Журн. высш. нервн. деят. – 1999. – Т. 49, № 1. – С. 49–67.
7. **Рябинская Е. А.** Асимметрия направления движения у крыс линии Вистар и Крушинского-Молодкиной в радиальном лабиринте // Журн. высш. нервн. деят. – 1982. – Т. 32, № 3. – С. 566–568.
8. **Рябинская Е. А.** Асимметрия направления движения как тактика пищевого поведения у крыс / Е. А. Рябинская, Т. С. Валуйская // Журн. высш. нервн. деят. – 1983. – Т. 33, № 4. – С. 654–661.
9. **Салимова Н. Б.** Действие 5,6-окситриптамина на поведение в лабиринте улитки / Н. Б. Салимова, И. Б. Милошевич, Р. М. Салимов // Журн. высш. нервн. деят. – 1984. – Т. 34, № 5. – С. 941–947.
10. **Фокин Ф. И.** Эволюционный аспект центрально-периферической организации функциональной межполушарной асимметрии // Функциональная межполушарная асимметрия. – М. : Научный мир, 2004. – 728 с.
11. **Удалова Г. П.** Пространственно-моторная асимметрия у муравьев / Г. П. Удалова, А. Я. Карась // Нейробиология церебральной латерализации. – Л. : ЛГУ, 1989. – С. 173–198.
12. **Удалова Г. П.** Пространственно-моторная асимметрия у муравьев при множественных переделках лабиринтного навыка / Г. П. Удалова, М. И. Жуковская, А. Я. Карась // Вестник СПбГУ. – 1992. – Сер. 3, № 1 (3). – С. 67–75.
13. **Удалова Г. П.** Асимметрия направления движения у беспозвоночных / Г. П. Удалова, А. Я. Карась // Функциональная межполушарная асимметрия. – М. : Научный мир, 2004. – 728 с.
14. **Черноситов А. В.** Функциональная асимметрия и неспецифическая резистентность мозга / А. В. Черноситов, В. И. Орлов // Функциональная межполушарная асимметрия. – М. : Научный мир, 2004. – 728 с.
15. **Чуян Е. Н.** Изменение коэффициента моторной асимметрии у крыс при адаптации к гипокинетическому стрессу / Е. Н. Чуян, О. И. Горная // Физика живого. – 2009. – Т. 17, № 1. – С. 165–168.
16. **Шейман И. М.** Явление функциональной асимметрии у планарий / И. М. Шейман, Е. В. Зубина, В. Л. Бианки // Функциональная межполушарная асимметрия. – М. : Научный мир, 2004. – 728 с.

17. **Glick S. D.** Differential effects of unilateral and bilateral caudate lesions on side preferences and turning behavior in rats / S. D. Glick, R. Cox // *J. Compar. and Psychol.* – 1976. – Vol. 90. – P. 528–538.
18. **Cheverton J.** Bumblebees may use a suboptimal arbitrary handedness to solve difficult foraging decisions // *Anim. Behav.* – 1982. – Vol. 30, № 3. – P. 934–935.
19. **Denenberg V.** Lateralization of function in rats // *Amer. J. Physiology.* – 1983. – Vol. 10. – P. 245–251.
20. **Glick S. D.** Right-sides population bias and lateralization of activity in normal rats / S. D. Glick, D. A. Ross // *Brain Res.* – 1981. – Vol. 205. – P. 222–225.
21. **Glick S. D.** Amphetamine-induced rotation in normal cats / S. D. Glick, L. M. Weaner, R. C. Meibach // *Brain Res.* – 1981. – Vol. 208. – P. 227–229.
22. **Korczyn A. D.** Dopaminergic and non-dopaminergic circling activity of mice / A. D. Korczyn, Y. Eshel // *Neuroscience.* – 1979. – Vol. 4, N 8. – P. 1085–1088.
23. **Miklosi A.** Role of right hemifield in visual control of approach to target in zebrafish / A. Miklosi, R. J. Andrew, S. Gasparini // *Behav. Brain Res.* – 2001. – Vol. 122. – P. 57–65.
24. **Mosquitofish** display differential left- and right-eye use during mirror-image scrutiny and predator-inspection responses / A. De Santi, V. A. Sovrano, A. Bisazza, G. Vallortigara // *Anim. Behav.* – 2001. – Vol. 61. – P. 305–310.
25. **Putnam C.** The non-random behaviour of *Aleochara bilineata* Gyll. (Coleptera, Staphylinidae) in a Y-maze with neither reward nor punishment in either arm // *Animal behaviour.* – 1962. – Vol. 10, N 182. – P. 118–125.
26. **Vallortigara G.** Possible evolutionary origins of cognitive brain lateralization / G. Vallortigara, L. J. Rogers, A. Bisazza // *Brain Res. Rev.* – 1999. – Vol. 30. – P. 164–175.
27. **How** birds use their eyes: Opposite left-right specialization for the lateral and frontal visual hemifield in the domestic chick / G. Vallortigara, C. Cozzutti, L. Tommasi, L. J. Rogers // *Curr. Biol.* – 2001. – Vol. 11, N 1. – P. 29–33.

Надійшла до редакції 15.10.2010